

СОТУЛА О. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(ДВНЗ «Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова»)

УДК 343.61 340.5(4)

УМИСНЕ ВБИВСТВО З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ: КОМПАРАТИВІСТСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Здійснено огляд сучасних проблем визначення ознак цієї кримінально-правової норми. Робиться висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне право, порівняльно-правове дослідження, злочини проти життя, умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Стаття посвящена сравнительно-правовому исследованию умышленного убийства по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Осуществлен обзор современных проблем определения признаков данной уголовно-правовой нормы. Делается вывод о необходимости совершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовное право, сравнительно-правовое исследование, преступления против жизни, умышленное убийство по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости.

The article is devoted to comparative legal research of murder for reasons of racial, national or religious intolerance. Done overview of current issues determining the characteristics of the criminal law. The conclusion about the need to improve the criminal legislation of Ukraine.

Key words: criminal law, comparative legal research, crimes against life, murder for reasons of racial, national or religious intolerance.

Вступ. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 05 листопада 2009 року № 1707-VI у Кримінальний кодекс (далі – КК) України були внесені відповідні зміни та доповнення, що стосуються відповідальності за злочини, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [1].

Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості в КК України закріплюється у двох формах: у вигляді кваліфікуючої ознаки статей Особливої частини КК (злочини проти життя і здоров'я особи, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ст. ст. 115, 121, 122, 126, 127 КК України), порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161 КК України), увезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300 КК України), або у вигляді обставини, що обтяжує кримінальну відповідальність (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України).

У першому випадку розглянутий мотив має значення для кваліфікації діяння, а в другому випадку мотив шляхом посилення кримінальної відповідальності впливає на розмір і вид покарання.

За своїм змістом цей мотив є об'ємним і містить кілька альтернативних ознак. У КК України це, мабуть, один із небагатьох мотивів, який містить таку кількість ознак, що визначають його зміст.

Постановка завдання. Мета статті полягає в проведенні комплексного аналізу наукових і законодавчих підходів до теми умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової компаративістики.

Результати дослідження. Для кваліфікації за мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості досить установити одну з перерахованих ознак, що визначають характер нетерпимості. Тобто, досить указати, що діяння вчинено з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, тоді не потрібно встановлювати наявність усіх ознак, що визначають характер нетерпимості.

Зміст термінів расової, національної й релігійної нетерпимості стосовно мотивів злочинів у розглянутій правовій нормі загалом видається більш-менш зрозумілим, тому що словосполучення «міжетнічна, расова та релігійна ворожнеча» вживається в ст. 37 Конституції України [2].

Зміст розглянутого мотиву визначає, як уже вказувалося, альтернативно перераховані ознаки, що характеризують нетерпимість або ворожнечу. Нетерпимість або ворожнеча можуть мати характер «расової», «національної» або «релігійної» нетерпимості чи ворожнечі, можуть виявлятися щодо певної соціальної групи.

Мотив расової, національної та релігійної нетерпимості розуміється як зумовлені певними потребами внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного продемонструвати свою перевагу й показати неповноцінність потерпілого через його належність до конкретної (іншої) нації або через його расову належність чи внаслідок сповідання їм певної релігії й у результаті цього своє ненависне до нього ставлення, щоб принизити його гідність [3, с. 87].

На думку професора В.К. Грищука, в основі расової, національної ворожнечі лежать антинаукові погляди про неповноцінність людей певної раси, національності, а релігійної ворожнечі – хибні уявлення про переваги одного віросповідання над іншим чи однієї конфесії над іншою всередині одного віросповідання [4, с. 168–169].

Вітчизняні вчені переконані, що расова, національна й релігійна нетерпимість може виражатися в істотному посиленні серед певних груп населення настроїв неприязні, у почутті сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниженні позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими [4, с. 428].

З огляду на це професор А.В. Савченко вважає, що умисне вбивство, учинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України), кваліфікують тоді, коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (віровчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього. Підвищена суспільна небезпека цього виду умисного вбивства зумовлена посяганням не тільки на життя особи, а й на гарантовану ст. 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками тощо [5, с. 175]. На думку вченого, для застосування п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України необхідно встановити конкретний спеціальний мотив із тих, що перелічені в кримінальному законі, або їх сукупність. Такий мотив може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), водночас він має серед них домінувати. Домінуючим спонуканням у цьому випадку є прагнення винної особи вчинити фізичну розправу з потерпілим у зв'язку з його расовою чи національною належністю або релігійними переконаннями, тим самим принизити честь і гідність певної раси, нації або конфесії. Сюди також належить бажання спровокувати або розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, про-

демонструвати шовіністичний світогляд або ксенофобію щодо всіх інших чи конкретних груп людей (наприклад, викликати шляхом умисного вбивства загострення міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, масові заворушення тощо). Це може бути також помста потерпілому за його незгоду підтримати націоналістичну або релігійну дискримінацію. Умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості, як правило, передбачає міжособистісні неприязні стосунки, зумовлені непримиримістю до представників іншої конфесії (цей вид умисного вбивства може поєднувати в собі елементи національної та расової ворожнечі). Релігійна ненависть може стати мотивом до вчинення умисного вбивства особи, що не сповідає жодної релігії, а також атеїста [5, с. 176].

У принципі, таку точку зору поділяють і вчені інших країн колишнього СРСР, які містять норму, що передбачає відповідальність за вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної, релігійної ненависті або ворожнечі.

Дуже близькими за змістом до української норми є відповідні статті КК Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Киргизії, Таджикистану, де мова йде про мотиви расової, національної, релігійної ненависті або ворожнечі. Крім цього, у п. «м» ст. 109 КК Грузії згадується як ознака обтяжуючої обставини етнічна ненависть і ворожнеча [6, с. 167], у п. «н» ч. 2 ст. 104 КК Таджикистану йдеться про месницьку ненависть і ворожнечу або кровну помсту [7]. На нашу думку, це відображає місцеві особливості формування мотиву активного неприйняття певних сторін соціального статусу потерпілого.

У п. 13 ч. 2 ст. 104 КК Вірменії законодавець застосовує термін «релігійний фанатизм» [8]. На нашу думку, це є не дуже вдалим варіантом формування диспозиції відповідної статті, тому що необхідно буде доводити, що винний не тільки діяв із мотивів релігійної ненависті або ворожнечі, а й був релігійним фанатиком. Останнє, урахувавши традиційний формально-логічний підхід у кваліфікації злочинного діяння, видається нам практично неможливим.

Так само не дуже вдалим видається нам зміст п. «м» ч. 2 ст. 97 КК Узбекистану, в якому встановлюється відповідальність за умисне вбивство, вчинене з релігійних забобонів [9, с. 321]. Визначити, що саме є релігійним забобоном, для юристів (як практиків, так і науковців), на нашу думку, є доволі складним завданням.

КК Молдови та Казахстану серед інших ознак у відповідних нормах про умисне вбивство застосовують термін «соціальна ненависть або ворожнеча» [10; 11, с. 94]. Дехто з вітчизняних учених вважає за доцільне доповнити вказаною ознакою п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, аргументуючи тим, що в сучасному українському суспільстві расову, національну та релігійну нетерпимість породжує ненависть соціальна, що ґрунтується на почуттях заздрості й злості до представників інших національностей або просто приїжджих, які готові працювати за меншу плату [12, с. 21]. На думку дослідника мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості в кримінальному праві І.М. Савківа, теоретично мотив соціальної ненависті або ворожнечі можна визначити як зумовлені певними потребами внутрішні спонукання, що виражають прагнення винного показати своє ненависне ставлення до людини через її соціальне становище в суспільстві. Узагалі поняття «соціальна нетерпимість» охоплює будь-який вид неприязні між людьми [3, с. 87]. Тим самим учений визнає, що в разі прийняття законодавцем такого доповнення в КК України фактично як обтяжуючу умисне вбивство обставину можна буде визнати будь-яку нетерпимість або неприязнь між винним і потерпілим. Звісно, це є неприпустимим.

Безумовним «лідером» щодо кількості кваліфікуючих ознак ненависті або ворожнечі як обтяжуючої вбивство обставини є російський законодавець. Пунктом «л» ч. 2 ст. 105 КК Російської Федерації передбачається відповідальність за умисне вбивство «з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі або за мотивами ненависті чи ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи» [13].

На переконання російських учених, убивство за ідеологічним мотивом зумовлене нетерпимим або ненависним ставленням винного до потерпілого внаслідок незгоди з його поглядами, переконаннями, принципами. Убивство за політичними мотивами стає наслідком нетерпимості або ненависті винного до потерпілого як представника певних політичних

поглядів, що відображають суспільний лад, економічну структуру країни, а також діяльність громадських організацій, партій, рухів [14, с. 82–83].

При вчиненні вбивства, передбаченого п. «л» ч. 2 ст. 105 КК Російської Федерації, для суб'єкта має вирішальне значення належність потерпілого до певної соціальної групи, заснованої на якійсь спільності людей – політичній, ідеологічній, расовій, національній, релігійній тощо. І при цьому для винного головним є бажання показати нетерпиме, ненависне ставлення до потерпілого в силу належності його до якої-небудь соціальної групи [14, с. 83].

У контексті розглянутого мотиву політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи мотиву ненависті або ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи російські правознавці звертають увагу на співвідношення зазначених мотивів із «екстремістським мотивом» [15, с. 1144]. При тому поняття «екстремістський мотив» у КК Російської Федерації відсутнє.

У цьому випадку пропонується зміст екстремістського мотиву розкривати через роз'яснення поняття злочину екстремістської спрямованості [15, с. 1144].

Існують різні рівні вияву дій екстремістської спрямованості, які відрізняються за характером і ступенем суспільної небезпеки. Використаний законодавцем латинський термін «екстремізм» означає прихильність до надзвичайних заходів. Держава зацікавлена в припиненні цих дій на будь-якому рівні, коли мова йде про охоронювані законом інтереси [14, с. 83].

Так, у примітці до ст. 282.1 КК Російської Федерації вказується, що діяння стає екстремістським, якщо при його вчиненні буде встановлений мотив політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи мотив ненависті або ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи [13].

Така позиція російського законодавця породжує проблему тотожності екстремістського мотиву й мотиву політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи мотив ненависті або ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи.

Академік В.В. Лунєєв припускає зарахування екстремістського мотиву злочину до політичної кримінальної мотивації, яка утворює самостійний вид [16, с. 549]. Професор П.С. Дагель до «низинних» мотивів злочинної поведінки зараховує, крім усіх інших, політичні та релігійні мотиви, тобто мотиви, до яких повинні належати й екстремістські мотиви [17, с. 197–198]. Дослідник екстремізму Є.П. Сергун визначає екстремістський мотив злочину як кримінальний намір, заснований на прихильності до екстремістської ідеології, а так само як злочинний мотив на ґрунті екстремізму, сутність якого докорінно відрізняється від різного роду «низинних» мотивів (егоїзм, користь, помста, заздрість тощо) [18, с. 214]. Тобто, поняття «екстремістський мотив злочину» можна ототожнювати з поняттям «політичний мотив злочину» тільки в тому випадку, якщо останній ґрунтується виключно на ґрунті антидемократичної ідеології.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що мотив політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи мотив ненависті або ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи та екстремістський мотив тотожні тільки в тому випадку, якщо діяння посягають на конституційний лад і громадську безпеку й мають антидемократичну спрямованість. Однак у цих мотивів різне змістове наповнення, тому ототожнення їх не завжди можливе.

На наше переконання, застосування термінів «екстремістський», «політичний», «ідеологічний» щодо мотиву злочину видається не зовсім прийнятним для вітчизняного кримінального законодавства й законодавства інших країн через надмірну «заполітизованість» цих термінів, можливість їх протиправного використання проти політичних та ідеологічних опонентів у зв'язку зі значною юридичною невизначеністю цих дефініцій у кримінально-правовій теорії й практиці.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1707-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 43.

2. Конституція України. Офіц. вид. / Верховна Рада України. – К. : Парламентське видавництво, 2007. – 64 с.
3. Савків І.М. Поняття расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві України / І.М. Савків // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 2. – С. 84–92.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А.М. Бойко, Л.П. Брич, В.К. Гришук та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-е вид., переробл. та доповн. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
5. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів / А.В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – К. : Видавничий центр Академії адвокатури України, 2010. – № 1 (17). – С. 174–177.
6. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигвава ; вступ. ст. В.И. Михайлова ; обзорн. ст. О. Гамкрелидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 407 с.
7. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисл. А.В. Федорова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 408 с.
8. Уголовный кодекс Республики Армения. Принят Законом Республики Армения от 18 апреля 2003 года. Введен в действие 1 августа 2003 года / науч. ред.: Е.Р. Азарян, Н.И. Мацнев ; пер. с армянского Р.З. Авакян. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 450 с.
9. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. С изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г. / вступ. ст.: З.Х. Гулямов, М.Х. Рустамбаев, А.С. Якубов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 с изменениями и дополнениями на 1 августа 2001 г. / предисл.: И.И. Рогов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
11. Уголовный кодекс Республики Молдова. Принят Парламентом Республики Молдова 18 апреля 2002 года, введен в действие 21 июня 2002 года. С изменениями и дополнениями на 19 декабря 2002 года / вступ. ст.: А.И. Лукашов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
12. Солдатова Г. Ми шукаємо винуватця своїх проблем і боїмося конкуренції / Г. Солдатова // *Psychologies*. – 2006. – № 6. – С. 21–23.
13. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой Российской Федерации 24 мая 1996 г. // *Собрание законов Российской Федерации*. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
14. Микаелян Н.Г. Актуальные аспекты убийства по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы / Н.Г. Микаелян // Юридический вестник ДГУ. – 2012. – № 4. – С. 81–85.
15. Соловьева С.В. Проблемы определения мотива политической, идеологической, расовой, национальной, религиозной ненависти или вражды либо ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы в статьях Особенной части УК РФ / С.В. Соловьева // *Научный журнал КубГАУ*. – 2012. – № 82 (08). – С. 1136–1147.
16. Российская юридическая энциклопедия / [Т.Е. Абова, С.А. Авакян, Г.Д. Алексеев и др.] ; гл. ред. А.Я. Сухарев. – М. : Инфра-М, 1999. – 1100 с.
17. Дагель П.С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов ; науч. ред.: Г.Ф. Горский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 243 с.
18. Сергун Е.П. Экстремизм в российском уголовном праве (теоретико-дедуктивный подход) / Е.П. Сергун. – М. ; Саратов : РПА Минюста России, 2009. – 224 с.

